

Tinget

Sedan stenåldern har människan utnyttjat elden för att skapa bättre bete i skogen såväl för jaktbart vilt som tamboskap. Dessutom behövde man ta sig fram och då var det inte någon nackdel om skogselden fick löpa. Tidigt utnyttjade man askans näringsinnehåll, när olika former av svedjebruk såg dagens ljus. Men inte sällan uppstod konflikter, så som det gjorde i Ockelbo på 1700-talet.

Lars Kardell är professor emeritus och verksam vid Sveriges lantbruksuniversitet fram till 2001. Han är en av landets mest kända skogsforskare och har bland annat skrivit det skogshistoriska standardverket *Svenskarna och skogen* – plus en närmast oändlig rad av andra böcker och forskningsrapporter.

DET FINNS INGEN ANLEDNING ATT TRO ANNAT än att samhällets beslutsfattare under äldre tider var väl införstådda med behovet av svedjor i samband med all nyodling. Statsapparaten krävde då som nu intäkter, vilka i allt väsentligt togs från den odlade jorden. Så sent som år 1608 utgick ett påbud till allmogen i Uppland, att årligen hugga svedjeländ. Syftet var naturligtvis att öka den odlade arealen och därmed de fasta jordskatterna. Men i och med Sveriges inträde i trettioåriga kriget (1618-1648) ändras synen snabbt, då bergsbruk i alla dess former blev viktiga för landets ledning. Därmed börjar ett långvarigt krig mellan statsmaktens representanter och allmogen om rätten till svedjande. Det varar i cirka 250 år. Bergsbruket krävde ofantliga mängder tillmagningsved, kol och storverksträd inom rimligt transportavstånd från gruvor, hyttor och hammare. Och jordbruksbefolkningen mat.

Olovligt svedjande i Ockelbo 1740–1742

Länsmannen, välaktad Hans Segerholm inställte sig vid vintertinget den 25 februari 1742 för att "fullfölja det wid nästl. höste Ting emot åtskillige" personer i Ockelbo socken anhängiggjorde mål angående olovligt svedjande. Vid förra tinget hade rätten beordrat syn, som med hänsyn till jävssituationen, skedde under ledning av länsmannen i Årsunda socken, fågelvägen 5 mil från brottsplatsen. Denne hade tre nämndemän från grannsocknen som biträden. Totalt hade 53 personer kallats att stå till svars för sina "åverkningar" på skogen. Bland dessa fanns fyra änkor och tio soldater.¹

Svedjeländ i Idensalmi, gravyr av den finländske konstnären Bernt Lindholm (1841–1914).

De första förbuden att svedja inom bergshandlingens intressezon går i enstaka fall tillbaka till slutet av 1500-talet. Men kampen mellan allmogen och bergsbrukets företrädare skärps successivt under 1600-talet. I ett plakat om "Elakt Järn och Svedjehuggande" från 1639, sägs att ingen hädanefter skall understå sig att svedja på de skogar, som lyda under bergsbruken.² Märkligt nog saknas spår av detta i vår första skogsordning från år 1647 (1664). I denna förbuds enbart svedjning på krono- och allmänningskog, såvida det inte är ett sätt att öka den odlade jorden. Men av förordningen om skogarna 1683 samt svaren på allmogens besvär 1689 framgår att Kungl. Maj:t tidigare sökt reglera svedjandet i Bergslagen. För att delvis förhindra detta beordras Bergskollegium m.fl. att avvitra byarnas skogar från kronans. Striden om svedjandet är komplicerad och ojämn. Trots förordningar och lagar samt bevakning var maktens representanter oftast i underläge, när det gällde att hindra svedjebruk i de vidsträckt skogarna. Vissa perioder med krig, svält och umbäranden kunde man inte upprätthålla lag och ordning.

I 1734-års lag kodifieras de flesta beslut tillsammans med olika sanktioner. En omfattande byråkrati införs och den som vill svedja måste söka tillstånd hos häradsrätt och landshövding. Med detta i handen skulle man leta upp någon representant för jägeristaten eller fögderiet och få platsen utsynad. Ingen fick dock svedja "ther bruk och bergverks nu äro" inom de orter kungen utsett eller på allmänningar.³

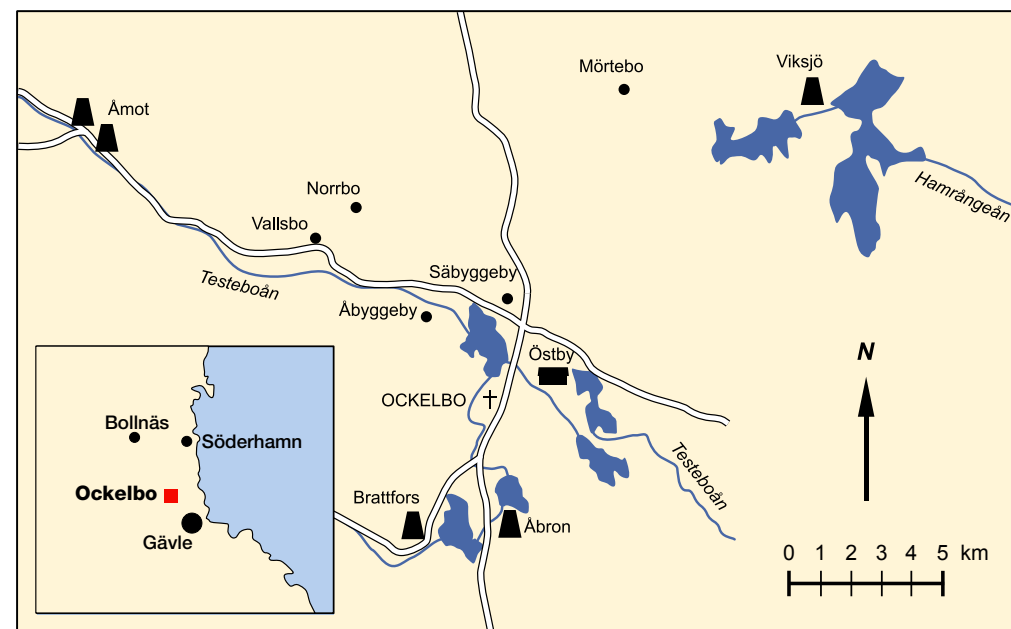
Bergsbruket

Järntillverkningen drevs i Sverige fram till mitten av 1800-talet efter två linjer. Dels hade vi de kooperativt samverkande bergsmännen, dels ett antal entreprenörer som med eget kapital speciellt under 1600-talet investerade i och byggde upp olika bruk. De senare var oftast adliga ståndspersoner, krigsbefäl eller utländska kapitalister. Jag bortser i det följande från den förra kategorin, då den inte är aktuell i det sammanhang, jag här behandlar.

Bergsbruket i vid bemärkelse får successivt under 1600-talet en mängd privilegier. Dit hör förvärv av kronoegendom och tillstånd att mot en billig penning bruka kronans allmänningar. Ersättningen till staten kallades rekognition. Så gott som varje anläggning fick successivt sin rekognitionsskog. Dessutom inrättades särskilda domstolar, bergsting, vilka skulle lösa tvister mellan olika parter. Där var det inte lätt för en anklagad torpare att hävda sin rätt. I kraft av sin under långa tider bättre ekonomi lyckades många bruk med olika metoder förvärva åtskillig skattejord i sin omgivning. Den självägande bonden blev landbonde, åbo eller med nutida terminologi arrendator på sin tidigare egendom.

Skatteindrivning

Landshövdingen hade det yttersta ansvaret för kronans affärer. Länet var indelat i fögderier, där en kronofogde stod i spetsen. Denne hade under sig länsmän under vilka diverse kronobetjänter sorterade. På skogssidan fanns en jägeristat också den periodvis underställd landshövdingen. Länets överjägmästare hade under sig lantjägmästare, hejderidare och skogvaktare. Löneförmaner och annat varierade. Men en icke oväsentlig del av dessa

Läget av aktuella byar och järnbruk i Ockelbo år 1742, när domen om olaga svedjande avkunnades i Östby gästgivaregård.
Karta: Annakarin Wennerberg.

var att länsmän och jägmästare, i den mån de lyckades få någon fälld vid domstol, hade rätt till en tredjedel av utdömt bötesbelopp. Huruvida dessa senare delade med sig till sina underlydande "spanare" vet jag inte.

Den lokala scenen i Ockelbo

Livmedikusen och läkaren Sven Bröms flyttade år 1659 hem till fädernebygden i Ockelbo. Efter en lyckosam karriär kunde han nu köpa Wi säteri samt få tillgång till ett antal fallrätter i omgivningen. Tillsammans med andra investerade han år 1673 i en masugn vid Åbron och en hammare vid Brattfors (se karta). Därmed lades grunden till det som senare kallats Ockelboverken. Till dessa kom också en hammare vid Viksjö (1676) och sedermera masugn samt smedja i Åmot (1710). Samtliga låg inom bekvämt transportavstånd (5–8 km) från de byar, i vilka de anklagade personerna vid 1742 års ting bodde. Sven Bröms dotter Katarina, som efter

Brandkulturer har följt människan genom alla tider. Skogsbränder var betydligt vanligare förr än de är idag – trots alla katastrofrapporter i media. Sedan vårt nuvarande skogsbruk etablerades för 150 år sedan har bekämpningen av skogsbränder varit en av dess viktigaste åtgärder.

faderns död byggde upp Ockelboverkan, var gift med biskopen Karl Carlsson i Västerås. Deras barn adlades och tog namnet Cederström. Friherre Sven Cederström, som vid moderns bortgång (1735) ärvde och drev bruken vidare, finns med som en viktig bakgrundsfigur vid tinget.⁴

En väsentlig förutsättning för händelserna i början av 1740-talet var den ofullständiga avvittringen av socknens skogar. Kronan ansåg sig ha rätt till Ockelbos stora allmänningar, vilka tilldelats järnverken mot rekognition. Men i kronoallmanningen hade också kringboende rätt till uppodling, vedtäkt och bete.

Svedjandets omfattning

Det framgår inte hur synenämnden år 1741 arbetade. Men i dess protokoll anges varje sved för sig till areal, jordmån och skogstillstånd. Hade man rep eller stegade man, när arealerna mättes? Totalt påträffas 63 olika svedjor inom 7 byar. Arealerna varierar från 500 till 60000 kvadratmeter med en medianstorlek av 3000 kvadratmeter. Medelvärde hamnar på 7 400 kvadratmeter (0,7 hektar eller 1,5 tunnland). Alla mått anges i alnar och jag har för enkelhets skull räknat med att alnen är 0,6 meter. I något fall saknas arealuppgift och i ett annat anges det till 2 fjärdingars utsäde. Totalt har man under ett par år svedjat 43 hektar. En rimlig skattning av tillgänglig areal landar på 11 000 hektar. Oavsett skogstillstånd torde det med en bedömd årlig svedjetakt om 25 hektar inte ha förelegat någon katastrof. I arbetet på de större svederna över 2 hektar (sex stycken) deltog många grannar, medan de minsta oftast var "enmansföretag".

Ett mindre antal objekt karakteriseras som risfall, vilket med säkerhet innebar att man fällt skogen, men ännu inte bränt arealen. Två skogsbränder finns med i uppräknningen tillsammans med en eller annan gammal svedja.

Synemännen lägger till en början vikt vid beskrivning av jordmänen,

något de i slutet verkar att tröttnat på. Drygt hälften av objekten har fått en beskrivning, där ordet stenig är mest frekvent följt av stenländig med jord emellan. Orden jordländ, sandländ och sidländ är vanliga. Sofistikerade analyser saknas. Det hela går säkert tillbaka på underförstådda bedömningar av markens lämplighet till uppodling eller bete. Det kan i detta sammanhang nämnas att i senare lagstiftning (1793, 1805) förbjöds svedjande på "sandmo samt bergaktig och stembunden mark", något som säkerligen har varit aktuellt långt tidigare.⁵ Man var fullt klar på att bränning av svaga marker långsiktigt sänkte produktionsförmågan.

Skogsbeskrivningar

Det 33 sidor långa protokollet innehåller en rad beskrivningar av skogstillståndet. Fem personer i Mörtebo har tillsammans haft en sved "408 alnar lång, 408 d:o bred belägen 548 alnar ifrån Byen". Den hade året innan bränts och såtts. Skogen hade "mäst öfwer alt bestådt af qwistiga granar, gårtall, biörck med sly ibland som utföres till 90 Lass". Gårtall är frodvuxna, lågvuxna och till marken kvistiga tallar av låg kvalitet. Beskrivningarna varierar, där sammansättningen ung tall, björk och gran är vanligast. Någon gång uppträder alder (al) i protokollen antydande att marken är sidländ. Uppmärksamhet riktas mot grövre, användbara träd. Det anmärks alltid om skogen varit kolför eller lagom till gärdsel. I Säbyggeby har en änka haft en sved om 900 m², där beståndet endast utgjorts av "ung skog, eller buskar, för utan en tall, som varit qwistig neder till roten". Här uppskattades virkesmängden blott till tvenne lass. En nöjsam åldersbestämning kommer från Åbyggeby, där en soldat skall stå till svars för en äldre sved. Där hade synemännen sparkat ikull stubbarna och därmed bevisat att försyndelsen hade några år på nacken. Inom samma by hade en skogsbrand uppstått varvid en del av den unga skogen "förtorkat", medan den grövsta inte tagit någon skada. Samma argumentation förekommer vid en annan skogsbrand, där elden endast skadat "the ther warande små telningar". Uppenbart var det endast de användbara träden som räknades.

I nästan samtliga fall har synenämnden uppskattat den virkesmängd som stått på svedjorna. Måttenheten är lass, en något svåruppskattad volym. Men i senare tider var lasset 0,86 kubikmeter i fast mått.⁶ Sam-

mantaget bedömdes det år 1741 på de inspekterade arealerna ha stått 1168 lass med ett medianvärde av 10 lass. Om jag skall våga mig på en skattning tycks förrådet av användbar skog i snitt ha uppgått till 25 à 30 skogskubikmeter/hektar. Medianvärdet är en tredjedel av detta. Som mest fanns i ett enstaka fall 105 lass på 1,4 hektar eller 75 skogskubikmeter/hektar. Bortsett från alla osäkerheter indikerar uppgifterna, att de arealer man svedjade i 1740-talets början, hade ett med nutida ögonmått mycket dåligt skogstillstånd.

Försvaret

De anklagade hade gemensamt anförtrott försvaret till ” Befallningsman Wählaktade Anthoin Östberg”. Vid den ovan nämnda, stora sveden på Mörtebo hävdas att den legat inom bys gamla hästhage. Dessutom gick en fä väg genom arealen. Enligt lagen hade man rätt att med eldens hjälp rensa upp kring sådana. I den förmenta hästhagen hade synemännen på ett knappt hektar noterat ”skogsliknelse”, vilket på en del ställen var användbart till Bråtgård. Det senare är en primitiv gårdsgård. Den änka i Säbyggeby som antecknats för ett risfall, påstod sig aldrig haft för avsikt att ”detta rishag avsvedja” utan endast tänkt ”betiena sig af weden till kohlning brändsell eller andre förnödenheter”.

I samma by försvarar sig en anklagad bonde för att ha varit tvingad att röja en plats, där skogen ansenligt hindrat växten på intilliggande vret och åker. Synemännen intygade att den ”märkeligen borttagit solskinnnet”. Dock borde enligt länsman Segerholm vederbörande först ha sökt tillstånd för avsvedjandet.

Gamle bonden Olof Olofsson, också i Säbyggeby, hade inom byns hästhage tänt en sved, vilket enligt lag var tillåtet. Men då han numera var huskarl (sannolikt inneboende hos son eller måg) ville länsman Segerholm ha rättens utslag om en icke jordägare hade rätt att svedja.

Per Johansson i samma by hade tänt en sved om ett knappt tunnland intill Laduänget. Han hade avskurit och hemfört en skyl och 5 band. Tyvärr finns i protokollet inte några siffror kring provtröskning, varför det inte går att komma åt avkastningen. Han förklarade, att det svedjade området skulle läggas ut till äng. Länsmannen förklarade då, att Per endast var landbonde. Han hade inte fått friherre Cederströms tillstånd.

Soldaten Säfwer hade tagit upp en sved, som han påstod sig ha tillstånd till av bonden Anders Swensson. Den senare hade där tänkt ta upp en röjning. Länsmannen ansåg att detta inte utan föregående syn varit tillåtit.

Kammarherre Cederströms landbonde, Per Ohlsson, hade förlidit år svedjat, men inte fått någon råg. Synenämnden hade skattat den avverkade mängden virke till sju lass. Men Per nekade till detta och påstod att där endast vuxit ”björkslyor”, som stått intill vägen. Bonden Olof Larsson hade fällt tre svedjor. I ett fall hade han tänkt sig använda virket till att slå tegel åt kyrkan. I ett annat fall behövde han virke till ”höladtinner”.

I ett komplicerat fall i Vallsbo uppvisar de anklagade ett tillstånd från tingsrätten samt en remiss från landshövdingen, båda utfärdade år 1735. De hävdade att en del av svedjats för svinlötens skull. Länsman Segerholm ansåg dock att den skog de svedjat var för god och inte bort fällas.

I Åbyggeby hävdade nio jordägare, vilka tillsammans haft en sved om

4,2 hektar, att de haft ”wederbörligit lof”, men att de inte hade bevis därpå till hands. Innan de uppvisat detta, ville länsmannen inte tro på uppgiften.

Soldaterna och huskarlen Wulf

Hattarnas förödande anfallskrig mot Ryssland 1741–1743 avspeglar sig i protokollet från Ockelbotinget. Soldaten Olof Sundström hade bränt en mindre sved i Säbygge byamäns hästhage. Han var nu med det övriga krigsfolket i Finland. Det berättas att han ”nyligen Död blifwen”. Länsman hävdade därför ”alenast, at grödan måtte förlustig anses”. En annan soldat, Daniel Jern, som också var anklagad för en sved, hade utkommerats till Finland. Hustrun berättade, att innan han for hade säden skurits. Även soldaten Hans Lundgren, som år 1740 skördat en mindre sved, hade dött i grannlandet.

En annan bonde, som svedjat hade också dött, varför endast grödan måtte anses förverkad. Huskarlen Wulf anklagades tillsammans med en dräng för att ha tänt ett par svedjor. I protokollet sägs att han inte var hemma ”utan på landet” d. v. s. han fanns någonstans utanför socknen.

Domen

Av det upprättade syneinstrumentet samt synemännens muntliga berättelser avkunnade nu häradsrätten sin dom. Inledningsvis konstaterar man att en del varit jordägare, men med övriga grannar haft oskiftad skog, en del endast varit frälse landbönder, husfolk och inhysesshjon. Samtliga hade olovligen tillgripit alltför mycket skog och densamma avsvedjat. I några fall hade de varit så försumliga och oaktsamma att skogseld uppkommit. Man hade försvarat sig med att lagen och dess förklaringar (1734 och 1739) gav dem rätt att utan lov svedja inom hank och stör. Där fick man röja undan ”små oduglig skog”, som var till hindern och låg intill byarnas gator och boskapsdrev, vid vilka också svin och får hade sina vallar. ”Dock likväl och emedan mäst all then afbrände skogen varit duglig och kohlför, samt således ej kan begripas under buskar och små skog”, sakfälldes de. Aktuella områden hade legat mitt i skogen och kunde inte anses som svin- och fårvallar. Det var besvärande att de aldrig sökt något tillstånd. Av dessa

Domen år 1742 följde i allt väsentligt texten i 1734 års lag. Försättsblad från en år 1780 tryckt lagbok.

skäl kunde rätten inte undgå att till plikt fälla de flesta. Undantag gjordes för huskarlen Wulf som inte var tillstädes utan ”på landet” och ett antal personer som fick möjlighet att till nästa ting uppvisa ett påstått tillstånd.

Sammanlagt 35 personer bötfälldes, de flesta till 10 daler silvermynt. År 1740 stod rågtunnan i 18 daler kopparmynt eller 6 daler silvermynt.⁷ Om också detta gällde i Ockelbo, så fick man plikta drygt 1,5 tunna råg per person. Ett ganska ansevärt belopp. Till detta kom att kammarherre Cederströms landbönder också fick betala en daler silvermynt för varje lass ved de avverkat. Så t.ex. dömdes landbonden Olof Andersson i Mörtebo dels för olaga svedjande (10 daler) och dels för 18 lass ved (18 daler) eller tillsammans 28 daler silvermynt motsvande nästan 5 tunnor råg.

Sven Johanssons änka i Säbyggeby fick förutom sina 10 daler en påbackning med ett lika stort belopp för att elden gått över gränsen och skadat skogen. Hon hade försummat att gräva en jordsträng. Men då skadorna inte var ”särdeles” omfattande utgick bötesbeloppet enbart till 10 daler. Ett väsentligt högre straff drabbade några byamän i Åbyggeby, vilka tillsammans fick böta 100 daler silvermynt för att skogsbrand uppkommit i samband med svedjandet. Dessutom blev alla ”förlustiga af arbetet och grödan samt at efter 3 års tid swedielanden åter utläggga”. Fyra soldater samt en änka, vilka anklagats av länsmannen gick dock helt fria, då svederna var gamla eller av litet värde. En bidragande orsak var nog att soldaterna dels var ”i finland wistande, dels ock döda”.

Slutligen skulle alla solidariskt till länsman Segerholm betala 30 daler silvermynt för att täcka hans utgifter.

Sammantaget utdömdes 700 daler silvermynt i böter, vilket kan ha motsvarat värdet av 110–120 tunnor råg.

Reflektioner

Av andra samtida mål i Ockelbo tingsrätt framgår att länsman Segerholm också hade kammarherre Cederströms uppdrag att beivra oegentligheter på rekognitionsskogen. Hur deras ”affärsförbindelse” såg ut vet vi inte. Men med detta i ryggen hade Segerholm ett stort personligt och ekonomiskt intresse att driva fråga. Vi vet inte om domen överklagades eller om de dömda personerna lyckades betala böterna. I andra mål där Ockelboverken var inblandade hände det att bruksägarna stod för böterna. Dessa protokollfördes sedan på respektive person i de olika brukens räkenskaper. När skulderna blev övermäktiga kunde sedan bruksägarna överta den skyldiges fastighet.

Bötesskulderna kunde avbetalas genom att de skyldiga kolade för bruket eller stod för körslor. På så vis knöts arbetskraften närmare verksamheterna. Ett starkt beroendeförhållande uppkom.

Det är ett välkänt och lättförståeligt faktum att man i äldre tider sällan hade någon överblick av skogstillståndet eller tillgång till vettiga produktionsuppgifter. Det tillstånd, jag skattat, tyder dock på att skogen i närheten av alla byar minst sagt var gles. Men med stor sannolikhet var svedjelandens belägenhet sådant att de inte är representativa för hela skogsinnehavet. De åren 1740-1741 kartlagda arealerna var blygsamma. Det verkar som om kammarherre Sven Cederström vaknat till liv och tagit i med hårdhandskarna inför risken att flera bönder och torpare skulle

börja anlägga svedjor. Till detta kan oklar tolkning av de nya lagarna ha bidragit.

Protokollet ger vid handen att större delen av den svedjade arealen låg relativt nära åker, äng och beten. Det dåliga skogstillståndet tyder på att markerna kan ha svedjats en eller annan gång tidigare. Under igenväxningsfasen har de betats, varför föryngringen haft en del svårigheter.

Det är synd att det inte i protokollet fanns vettiga avkastningssiffror, då det varit intressant att kunna räkna lite på om det var stort behov av svedjeland. Självfallet utnyttjade man inte denna teknik uteslutande av nöd utan det kan ha varit så enkelt att den gav en avkastning som väl kunde mätas med den man fick från en åker.

Jag undrar hur stämningen blev i de byar där en stor del av jordägarna bötfälts. Kunde maktens representanter riskfritt röra sig i omgivningarna efter detta? Kunde en skogvaktare eller fjärdingsman bo och verka i en by, där man inför rätten pekade ut sina grannar? Fanns det kvar någon tillit till storsamhället?

Brist på kartor gör den rättsliga situationen svårbedömd. Men tingsrättens dom följer i allt väsentligt lagboken. All åverkan verkar ha skett inom byskogen och borde inte ha drabbat Ockelboverkens rekognitionsskog. I så fall skulle nog en del mål ha hänskjutits till bergstinget i Torsåker.

Slutligen: Det finns en hel del lärdomar eller kunskaper av skogshistorisk art att hämta i våra rikhaltiga arkiv, om man är road och har tid. Jag kan exempelvis inte påminna mig tidigare ha noterat, att redan för 300 år sedan krävdes en jordsträng, när man skulle säkra en brandgräns. ■

Litteratur

- Cnattingius, A.** 2010. *Svenskt skogslexikon*. – KSLA, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 50.
- Hahr, T.** 1877. *Samling af gällande författningar rörande Skogsväsendet*. – Stockholm.
- Lagerqvist, L O & Nathorst-Böös, E.** 1997. *Vad kostade det?* LTs förlag.
- Nellbeck, R.** 1953. *Några drag ur svensk skogsvårdshistoria*. Stencilskrift.
- Norberg, P.** 1959. *Gästriklands hyttor och hammare*. – Från Gästrikland.

Noter

1. Riksarkivet i Härnösand: Kopparfors Fl:16, Handlingar rörande allmänningar 1603–1798.
2. Nellbeck 1953:88
3. Hahr 1877:17f.
4. Norberg 1959:170f.
5. Hahr 1877:99f.
6. Cnattingius 2010:107.
7. Lagerqvist & Nathorst-Böös 1997:80.